

Lidový oděv z obce Javorník na Horňácku – charakteristika a vývoj oděvních součástí

Petra Hrbáčová

DOI: 10.21104/CL.2025.4.04

Folk Costume from the Village of Javorník in the Ethnological Region of Horňácko: Characteristics and Evolution of Clothing Components

Abstract

The article traces the development of folk clothing in the village of Javorník from the second half of the 19th century to the present, based on the study of literature, archival sources, tangible artifacts and field research. All clothing components are described, with specific reference to their differences from traditional costumes from the surrounding villages. Current occasions for wearing the costume within the community are also described. The analysis of clothing components reveals that folk clothing in Javorník cannot be considered a single uniform style corresponding to a specific historical era. Men's, women's and children's garments are composed of pieces that have different origins and that were incorporated into folk clothing in different periods, some of which are very archaic, while others come from the first half of the 20th century. The research further reveals that Calvinism and the long-term influence of local spiritual leaders significantly shaped this development.

Key words

Horňácko, Javorník, clothing, clothing cut, embroidery, craft

Acknowledgment

Studie je výsledkem institucionální podpory pro dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Národního ústavu lidové kultury poskytované MK v letech 2024–2028. Dílčí cíl: Výzkum vybraných jevů kulturního dědictví v oblasti tradiční lidové kultury ČR – lidový oděv.

Contact

Mgr. Petra Hrbáčová, Ph.D., Národní ústav lidové kultury, Zámek 672, 696 62 Strážnice, Czech Republic; e-mail: petra.hrbacova@nulk.cz

Jak citovat / How to cite

Hrbáčová, Petra. 2025. Lidový oděv z obce Javorník na Horňácku – charakteristika a vývoj oděvních součástí. *Český lid* 112: 463–492. <https://doi.org/10.21104/CL.2025.4.04>

Od konce 19. století budila hornácká obec Javorník zájem etnologů, laických badatelů, umělců a intelektuálů. Důvodem byla pověst místa, kde díky odlehlosti a konzervatismu zdejších obyvatel probíhal zánik tradiční lidové kultury mnohem pomalejším tempem než v jiných oblastech Moravy. Pozornost poutal duchovní život místní komunity, její bohatý písňový, vypravěčský a pěvecký repertoár i starobylý způsob hospodaření. Největší obdiv však sklízel zdejší oděv, který byl vysoce hodnocen nejen pro své estetické kvality, ale také pro svou „starobylost a zachovalost“ (např. Klvaňa 1894: 426; 1923: 199; Pojezdny 1913; Úlehla 1949: 114). Ve 30. letech 20. století situaci charakterizoval místní rodák Štěpán Pavlinec: *„Javorník stává se výletním místem pro návštěvníky Slovácka; býti přítomen bohoslužbám v Javorníku stává se tak zajímavou chvílí jako pout na Antoníčku neb na Velehradě. Návštěvníci mají příležitost zachytiti krásu mizejícího světa krojů slováckých...“* (Pavlinec 1938: 38)

V souvislosti s mimořádným zájmem o lidovou oděvní kulturu Javorníku, který přetrvával téměř jedno století, je překvapující zjištění, že jeho důkladným odborným zpracováním se dosud nikdo nezabýval. Tento fakt nás ставí před otázku, zda se Klvaňou a dalšími autory předkládaná teze o starobylosti a původnosti zdejšího oděvu zakládá na skutečnosti. Revizi starších úsudků můžeme provést prostřednictvím analýzy oděvních střihů a jejich srovnáním s historickým materiálem, což umožňují nové poznatky a přístupy v této oblasti bádání, publikované v posledních letech (Šimša 2014; 2021; Křížová – Šimša 2012).

Předkládaná studie si klade za cíl na výše položenou otázku odpovědět. Východiskem je důkladný popis a rozbor lidového oděvu v obci Javorník v období od druhé poloviny 19. století do současnosti, vycházející ze studia literatury, archivních pramenů, trojrozměrných předmětů a z terénního výzkumu. V potaz je přitom brán vliv, který měla na podobu odívání evangelická víra zdejších obyvatel a představitelé této církve.

Obec Javorník

Javorník leží v okrese Hodonín, při hranici se Slovenskem. Etnograficky náleží do oblasti Hornácka, jejímž centrem je Velká nad Veličkou. Jedná se o hornatou oblast s množstvím listnatých lesních porostů a luk. Místní hospodáři na neúrodných jílovitých polích pěstovali především obilniny a brambory, hospodářský význam měl ale i obchod se senem a hovězím dobyt看em. Zdejším krajem nevedla žádná důležitější silnice a vlaková dráha spojující Moravu se Slovenskem zde byla postavena až koncem 20. let 20. století. V roce 1910 zde žilo 979 obyvatel, převážně evangelického vyznání. Poloha obce spolu s konfesijním vyznáním byly příčinou

uzavřenosti zdejší komunity, a to často i vzhledem k dalším horňáckým obcím. Obvyklé bylo uzavírání sňatků v rámci vesnice, v níž se tak nedalo zabránit příbuzenským svazkům.

Mnoho společných rysů spojovalo zdejší lidovou kulturu se sousední oblastí Myjavských kopanic. Nejzřetelněji se podobnosti projevíly v lidovém stavitelství, oděvu, ale také v hudebním, tanečním a slovesném folkloru (Húsek 1932). Pro obyvatele Javorníka měl ale tento region také značný hospodářský význam, jejich kroky často směřovaly do slovenských tržních měst Myjava, Nové Mesto nebo Vrbové.

Zcela zásadní význam pro utváření obce, její tradice i život zdejších obyvatel měla evangelická víra. Jako jinde na Strážnicku tak i v Javorníku se ujala Jednota bratrská, která zde měla silný sbor a také školu (Dvorský 1914: 316). V rámci rekatolizačního úsilí v 17. a 18. století obyvatelé postupně přestoupili ke katolické víře, mnoho jich však odešlo do sousedních Uher, kde nekatolická náboženství nebyla zakázána. Po vydání tolerančního patentu se většina Javorničanů přihlásila k reformovanému vyznání (helvétská konfese).¹ Evangelíci v Hrubé Vrbce a ve Velké nad Veličkou přijali vyznání luterské (augsburská konfese).

Dogmata helvétské konfese ovlivnila mnohé projevy lidové kultury v obci a výrazně se odrazila v přístupu k odívání. Protestantství projevovalo averzi vůči přepychu, v oblékání bylo strohé, staromilecké, odmítalo módní změny a vlny. Ceněna byla jednoduchost a přísnost, příliš nápadné a živé barvy nebyly žádoucí. Podle Kalvína jedinou ozdobou, o kterou je třeba usilovat, je ozdoba duše (Pastoureau 2000: 111–114).

Tyto zásady zcela korespondovaly s přístupem, který v javornickém sboru v 19. a 20. století uplatňovali jeho duchovní správci. V letech 1858–1900 pracoval na javornické faře Karel Molnár (* 27. 3. 1820 Sloupnice – † 5. 10. 1900 Javorník), který, jak uvádí Klvaňa, „... má pro starobylost kroje vzácné porozumění, nepřipouští v přístroji ženském pokud do kostela patří, žádných novot.“ (Klvaňa 1894: 426) Zakrátko po jeho smrti do Javorníka nastoupil Jaromír Stehlík (* 24. 1. 1868 – † 19. 11. 1942), jenž byl farářem v letech 1901–1941. Dle četných svědectví členy sboru vyzýval a povzbuzoval nejen k oblékání lidového oděvu, ale také k jeho udržování v původní podobě bez novodobých prvků.² Takto působil nejen na dospělé, ale také na děti v nedělní škole. Přestože jeho postoj k odívání byl konzervativní, jednalo se o velmi vzdělaného muže, který se výrazně zasazoval o zlepšení životních podmínek

1 V období protireformace Javorničané příležitostně navštěvovali bohoslužby v Prietrži, Sobotišti nebo v reformovaném kostele v Réce.

2 Články z dobového tisku, výňatky z literatury i listinné dokumenty shromážděné ve sborníku dokumentů z archivu farního sboru ČCE v Javorníku nad Veličkou *Javornický farář Jaromír Stehlík a jeho doba*.

v Javorníku a o jeho zvelebení (Todt 1944). Aktivně například bojoval proti alkoholismu, který se snažil ze zdejší obce vymýtit. Přestože dnešní nejstarší generace Javorničanů se narodila na přelomu 30. a 40. let 20. století a faráře si nemůže pamatovat, dodnes v ní přetrvává živé povědomí o této osobnosti a o jejím významu pro celou komunitu.

Lidový oděv v Javorníku patří do skupiny krojů hornáckých, která zahrnuje lidový oděv v obcích Hrubá Vrbka, Javorník, Kuželov, Lipov, Louka, Malá Vrbka, Nová Lhota, Suchov, Velká nad Veličkou a v osadě Vápenky (Klvaňa 1923: 108). Jednotný typ kroje se nosí ve Velké nad Veličkou, obou Vrbkách, Kuželově a Javorníku. Oděv v obcích Lipov a Louka byl od konce 19. století obohacen o prvky dolňáckého kroje. Svěbytný krojový celek pak představovaly obec Nová Lhota a osada Vápenky.

Prameny a literatura k lidovému oděvu v Javorníku

Výzkum lidového oděvu v Javorníku je limitován velmi malým množstvím pramenů písemné, obrazové i materiální povahy, a to zejména z období před rokem 1880. Při bádání je tak nutné přihlížet k dokladům z celé oblasti Hornácka či širšího okolí a s kritickým přístupem z nich také čerpat. Nejstaršími písemnými doklady o oděvu na Hornácku jsou pozůstalostní spisy z období 17.–19. století uložené v archivu panství Strážnice. Zde můžeme najít seznamy oděvních součástí a textilií, někdy i s kusou charakteristikou, které poskytují nahodilé, ale přesto cenné informace o lidové oděvní kultuře v tomto období (Frolec 1966: 155). Není bez zajímavosti, že mezi výčty oblečení ze 17. století jsou jmenovány v podstatě stejné kusy oděvu, jaké známe z této oblasti z 19. století. Představu o tom, jak vypadal oděv na moravsko-slovenském pomezí, získáváme i z obrazových pramenů. Nejstarším je vyobrazení mužů v kancionálech Pavla Rašky z Nové Lhoty z 18. století. Zde jsou zachyceni muži ve světlých nohavicích a kratších kabátech od pasu dolů rozšířených. Z počátku 19. století pochází kresba kopaničáře a kopaničářky z moravsko-slovenského pomezí od malíře V. G. Kiningera (Jeřábková – Jeřábek 1998). Na přelomu 19. a 20. století náměty z Javorníka zachytil malíř Joža Uprka – například Javorničanka v mentýku (1892), V javornickém kostele (1898), Matka z Javorníka (1908) (Pajer 2010).

Velmi významnou skupinu pramenů k lidovému oděvu na Hornácku tvoří fotografie. Přestože i k tomuto zdroji informací musí badatel přistupovat kriticky a s ohledem k zaměření a ambicím jejich autora, ve srovnání s výtvarnými díly je minimalizována autorská invence a většinou je lze považovat za pramen velmi věrohodný. První fotografie vztahující se přímo k Javorníku nalézáme až v poslední třetině 19. století. Jedná se

zejména o fotografické snímky Josefa Šímy a Josefa Klvani, později Erwina Rauppa, Karla Dvořáka, Eduarda Horského a dalších. Početným a bohatým svědectvím o životě v obci je obsáhlé fotografické dílo Ferdinanda Bučiny (Bučina 1941). Kolekci dokumentačních fotografií rukodělné výroby a výšivek z 50. a 60. let 20. století obsahuje fotoarchiv Ústředí lidové umělecké výroby, uložený ve sbírkách Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm.

Pro výzkum lidového oděvu v Javorníku poskytuje pouze omezené možnosti studium muzejních textilních sbírek. Ačkoliv oblast Hornácka je v nejstarších fondech Národního muzea, Vlastivědného muzea v Olomouci, Moravského zemského muzea v Brně i Slováckého muzea v Uherském Hradišti zastoupena,³ u většiny sbírkových předmětů postrádáme přesnější údaje o lokaci i dataci sbírkových předmětů.⁴ Naopak velmi cenným zdrojem poznatků jsou kolekce lidového oděvu nacházející se v majetku některých obyvatel Javorníka. Vzhledem ke skutečnosti, že se zpravidla jedná o rodinné dědictví, znají jejich majitelky často původ, případně historii jednotlivých kusů a jsou schopny je přibližně datovat.

V odborné literatuře můžeme čerpat především z děl zaměřených obecně na lidový oděv na Hornácku, ve kterých jsou ale někdy uváděny detaily a zvláštnosti odívání v jednotlivých obcích. Jedná se především o práci Josefa Klvani, který klasifikoval základní skupiny lidového oděvu na Slovácku a popsal hornácké kroje v období let 1850–1918 (Klvaňa 1894; 1923). Dále kapitoly věnované lidovému oděvu a lidovému výtvarnému umění v monografii Hornácko (Frolec – Holý – Jeřábek 1966). Některé prvky hornáckého lidového oděvu jsou předmětem studií zaměřených na typologii a genezi vybraných oděvních součástí (Jeřábková 2001; 2011), případně kratších článků v regionálně zaměřených časopisech (Todt 1941). Oděvní součásti zdobené barevnými vytkávanými vzory, tzv. činovatí, jsou zahrnuty v publikaci Tradiční tkalcovství na Hornácku (Hrbáčová 2016). Přímě k obci Javorník se vztahuje stručný popis lidového oděvu ve studii Jana Húska zaměřené na srovnání kulturních a společenských spojitostí mezi moravským a slovenským příhraničím. Tento text však obsahuje řadu nepřesností, a to v oblasti názvosloví i předmětu bádání

3 Významné kolekce výšivek a textilií shromáždili na konci 19. století a na počátku století 20. především Vlasta Havelková, Josef Klvaňa, František Kretz a další. Tyto soubory zpravidla patří k nejstarším a nejcenějším součástem textilních sbírek uvedených muzeí.

4 Zpravidla je jako lokace uvedeno Hornácko nebo Velká, což ale bylo považováno za synonymum, a ne vždy je tak možné vztahovat takto určené předměty výhradně k této obci. Pouze minimum předmětů nese označení místa původu Javorník.

(Húsek 1932). Velmi zajímavým svědectvím o funkcích lidového oděvu, jeho ukládání a vztahu k němu, pocházejícím přímo z obce Javorník, je příspěvek Dagmar Rychnové (Rychnová 1954a). Tato autorka, už pod jménem Klímová, přináší cenné postřehy o sociálních a hospodářských poměrech v obci také ve své diplomové práci obhájené na Ústavu pro etnologii a folkloristiku v Praze (Klímová 1960). Názvosloví tradičního oděvu, rukodělných činností s ním souvisejících a jména výšivkových motivů jsou zachyceny v diplomové práci Martiny Nesrstové, která se zabývá slovní zásobou v Javorníku (Nesrstová 1989).

Výroba oděvu

Základním materiálem k výrobě lidového oděvu bylo konopné nebo lněné plátno pocházející z místní produkce. Doma se konopí i len vypěstovaly a zpracovaly do podoby příze, z níž tkalci dokázali zhotovit několik druhů plátna – hrubší sloužilo k výrobě pytlů a plachet, jemnější k ušití pracovních oděvů a nejjemnější na sváteční části oděvu.⁵ Lněné plátno se na Hornácku uplatňovalo méně než plátno konopné, zhotovovaly se z něj zejména svátečnější oděvní součásti a během 2. poloviny 19. století bylo postupně nahrazeno bavlnou. Konopí se v lidovém oděvu udrželo déle. Díky příhodným podmínkám k jeho pěstování i jeho dobrým vlastnostem (pevnost a odolnost) bylo nejvhodnějším materiálem pro zhotovení pracovních oděvů, a tak jej někteří rolníci seli ještě v 50. letech 20. století.⁶

Mužské kalhoty *nohavice*,⁷ vesty *prucleky*, kabáty, ženské kabátky a živůtky se šily ze sukna. V minulosti se na Hornácku zpracovávala vlna místních ovcí a sukno se valchovalo ve zdejších valchách. Sukno bylo poměrně hrubé a silné, s nízkou dostavou, vždy v přírodní rezné barevnosti. V Podhajském

5 Ačkoliv v Javorníku nebyla tradice ručního tkalcovství tak silná jako v Kuželově či Malé a Hrubé Vrbce, i zde pracovala v 19. století řada tkalců. V souvislosti s postupným pronikáním průmyslově vyráběných látek do zdejšího odívání však po celé 19. století můžeme sledovat pokles jejich počtu (Hrbáčová 2016: 17–19). Zatímco v druhé polovině 19. století máme písemnými prameny doloženo 12 tkalců, v první třetině 20. století už zde pracovali pouze tři: Jan Kubečka (* 1857) z č. 74, Jan Minárik (* 1872) z č. 174 a Jan Majtán (* 1851) z č. 118. Moravský zemský archiv, Státní okresní archiv Hodonín, fond Okresní úřad Hodonín, Sčítací operáty obce Javorník, inv. č. 9, 1512, 1567, 1698, 1627, 1805, N. [2024-06-02]. Dostupné z: <https://www.mza.cz/scitacioperaty/>

6 Rozhovor s Kateřinou Smějsovou, 7. 11. 2023, Javorník, rozhovor vedla autorka.

7 Nářeční termíny jsou v textu psány kurzívou. Jedná se o označení v místním javornickém nářečí, které se v některých případech odlišuje od názvů obvyklých v ostatních hornáckých obcích, např. *fertoch* – *řěrtoch*, *fertúška* – *řěrtúška*, *mentík* – *mentýk*. Čerpáno z práce Martiny Nesrstové a z terénního výzkumu v obci, kde se dodnes tato označení mezi nejstarší generací používají.

mlýně nedaleko Javorníka pracovala valcha ještě v době 1. světové války.⁸ Už v 19. století ale bylo rozšířené také jemnější sukno pocházející z velkých soukenických dílen nebo později textilních továren. Hedvábné, polovlněné či bavlněné tištěné látky tovární výroby se ve větší míře na kroji uplatňovaly od poloviny 19. století.

Ještě ve 40. letech 20. století bylo běžné, že veškeré plátěné oděvní součásti mužského, ženského i dětského oděvu si ženy zhotovovaly samy. Složitější úpravu sukní, *fertochů*, řasením, *sbíráním*, a jejich barvení zajišťovaly ženy, které se na tyto činnosti specializovaly, stejně jako například vázání, *zlepování*, tvrzených šátků nebo zhotovení věnců pro družičky a nevěsty.⁹ Šití oděvů ze sukna a dalších látek, jako byl například flanel, samet, nebo atlas, však bylo věcí krejčích, případně švadlen. Jednalo se o osoby nevyučené, obvykle starší nebo dlouhodobě nemocné, které nemohly vykonávat těžší práci a pro šití a vyšívání měly předpoklady (Klímová 1960: 88).

Mužský oděv

Základ mužského oděvu tvořila plátěná košile, tzv. *šňůrkovica*, *žínkovica*. Stříhově se jednalo o zavínovací typ košile, kdy byl pruh plátna ovíjející trup spojen jedním svislým švem, další švy spojovaly košili v oblasti ramen. Rukávy měly pravoúhlý tvar bez obloukové rukávové hlavice. Tento typ košil se v několika variantách vyskytoval na velké části jihovýchodní Moravy s přesahem na jihozápadní Slovensko (Benža 2015: 45). Horňácké košile měly svislý šev vedený ve středu předního dílu. Část švu přecházela v rozparek u krku zakončený nízkým stojatým límečkem, který se zavazoval čtyřmi tkalouny, *žínkami*. Rukávy byly ke košili připojeny pomocí spojovacího švu *stínku*, jenž byl u svátečních košil široký, *valašský*, u pracovních pouze úzký. Zakončení rukávu tvořila manžeta, původně svazovaná šňůrkami, později spínaná knoflíky. Obdobný střih měly pracovní košile, jejich rukávy však mohly být krátké pouze k lokti a otevřené.¹⁰

8 Její majitel Jan Horák se valchováním zabýval jen v jarních měsících od března do května, především v období, kdy se nedalo pracovat v hospodářství. Sukno do jeho valchy nosili obyvatelé z Velké nad Veličkou, Javorníka, Suchova a během 1. světové války také ze slovenského příhraničí. Obyvatelé Javorníka však často valchovali také ve valše ve Staré Turé (Pešek 1960).

9 V polovině 20. století *sbírala fertochy* Kateřina Turečková z č. 52 a Kateřina Rumišková z č. 27, u které prováděl výzkum Zdeněk Mišurec. Fotografie zachycující postup při sbírání jsou uloženy ve sbírkách Národního muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. Šátky *zlepovala* Eva Rumišková a Anna Kománková.

10 Ve 20. století se v rámci folklorního hnutí začaly uplatňovat košile s kratším otevřeným rukávem i ve sváteční variantě, zhotovené z bavlněného plátna s výšivkou na límečku, přednicích a případně i při spodním okraji rukávů.

Košile se zhotovovaly nejprve z konopného nebo lněného plátna, přibližně od poloviny 19. století se k výrobě svátečních kusů začalo používat i plátno bavlněné. Ještě v polovině 20. století však někteří muži běžně k pracovním příležitostem oblékali košile konopné nebo *pohazované*.¹¹ Košili zdobila na nízkém stojatém límečku a na okrajích rozparku, *puntu*, výšivka v barvě žluté, žluto-černé, žluto-černo-červené, žluto-červenomodro-bílé. Chlapci a mladší muži nosili výšivky strakaté, staří muži pouze žluto-bílé nebo bílé. Na pracovních košilích byla výšivka pouze jednoduchá, provedená silnější přízí bílé barvy, někdy v kombinaci s červenou nebo modrou.

Kalhoty se v Javorníku, podobně jako jinde na Horňácku, nosily dvojího druhu. Soukenné *nohavice* se oblékaly v zimním období, plátěné *gatě*, *traslavice*, byly především pracovním a všedním oblečením, patřily ale i k některým variantám svátečního mužského oděvu.

Nohavice bývaly původně přírodní bílé barvy šité z domácího nebarveného sukna. V druhé polovině 19. století se však začaly *nohavice* zhotovovat – zejména ke svátečním příležitostem – ze středně modrého sukna (Frolec 1966: 165). Bílé *nohavice*, nazývané *huňací*, se však k pracovním příležitostem běžně oblékaly ještě v první polovině 20. století. Střih kalhot plně odpovídal na východě Moravy rozšířenému typu „na talíř“, kdy každá z nohavic byla spojena jedním švem vedeným po vnější straně nohy. Na zadní straně měly kalhoty sedlo, na přední straně dva rozparky, *punt*. Tento střih vycházel z uniforem uherských husarů a v lidovém prostředí na východní Moravě se pravděpodobně etabloval v průběhu druhé poloviny 18. století (Šimša 2014: 14). K tělu byly kalhoty připevněny dlouhým řemenem provlečeným tunýlkem na vrchní straně. *Nohavice* původně neměly kapsy, ve 20. století se začaly v oblasti *puntu* zhotovovat výpustkové kapsy. Postranní švy a sedlo modrých *nohavic* zdůrazňoval tmavší modrý prýmek, který byl také ve formě jednoduchých smyček aplikován podél předních rozparků. Během 20. století jej – zejména v případě mladších mužů – doplnila skromná stehová výšivka kolem kapes.

Plátěné kalhoty, *gatě*, měly jednoduchý rovný střih tvořený dvěma obdélníky – nohavicemi. Spojovací švy vedly na vnitřní straně nohavic a v rozkroku, kde byl navíc vložen čtvercový klín. Tento konstrukčně jednoduchý střih byl rozšířen zejména v Karpatech, Panonské pánvi a na přilehlém území (Šimša 2014: 12). Kalhoty se v pase stahovaly šňůrkou a na spodním okraji byly zpravidla roztřepeny. Původně se šily z konopného plátna, později se začalo používat plátno *pohazované* a ve 20. století i plátno bavlněné. V chladnější dny se pod *gatě* oblékaly plátěné spodky se zúženými nohavicemi.¹² Ve srovnání

¹¹ Pohazované plátno bylo tvořeno konopnou osnovou a bavlněným útkem.

¹² Rozhovor s Kateřinou Smějsovou a Annou Zelinger, 12. 6. 2024, Javorník, rozhovor vedla autorka.

s okolními hornáckými obcemi byly plátěné kalhoty ve větší míře využívány jako plnohodnotná obřadní nebo sváteční oděvní součást.

Další součást mužského oblečení představovala bílá soukenná vesta *pruclek*.¹³ Jejím charakteristickým znakem byla přednice, na horní straně vybíhající do špiček a dvouradé zapínání. Zadní stranu vesty dělily jeden středový a dva princesové švy zakončené šikmými rozparky, nad nimiž byla drobná stehová výšivka a knoflíky. Na přednicích byly vypracovány lištové kapsy. Okraje vesty lemovalo štepování červenou a zelenou přízí, knoflíkové dírky zdobila červená a zelená výšivka. Délka

Obr. 1 Starý muž z Javorníka. Autor neznámý. Zdroj: Sbírka NÚLK.

vesty sahala těsně nad pas nositele. (Obr. 1) Obdobný *pruclek*, ovšem bohatěji zdobený výšivkou, se nosil ve Velké nad Veličkou, obou Vrbkách, Kuželově a na Suchově. Zatímco v těchto obcích je oblékali pouze starší muži, v Javorníku patřil k ošacení všech věkových kategorií, včetně starších dětí.¹⁴

Velmi zajímavou pracovní oděvní součástí byla kožešinová vesta¹⁵ přiléhavého střihu nazývaná *kožušený pruclek* nebo *dubeňák*, *dudica*, sahající do pasu, s mělkým kulatým výstřihem a zapínáním na knoflíky a poutka. (Obr. 5) Vesty byly pravděpodobně využívány až do stavu naprosté fyzické degradace, což je zřejmě důvodem skutečnosti, že v dnešní době je znám pouze jeden dochovaný kus (Kondrová 2024: 220–221). V odborné literatuře nalézáme o kožešinových vestách pouze stručné zmínky (Rychnová 1954b: 310; Frolec 1966: 168), jejich existenci

13 Název je patrně odvozen od slova Brustplech, které označuje různé formy trupových kožíšků s rukávy i bez nich. Jinde se název vyskytuje ve variantách bruclek, pruclek, pruclick (Šimša 2014: 27).

14 Krátké černé nebo modré *prucleky* s obloukovitě tvarovanými přednicemi, které se během druhé poloviny 19. století rozšířily v okolních hornáckých obcích, v Javorníku oblékali pouze malí chlapci. Absence tohoto typu mužské vesty, který byl v sousední Velké nad Veličkou plně etablován již na konci 19. století, je nepochybně jedním z projevů místního silného konzervatismu, který nedovoloval pronikání „módních“ inovací.

15 Kožešinové vesty nejsou v jiných lokalitách na Slovácku doloženy, vyskytují se ale v mužském oděvu na Valašsku.

a rozšíření tak dokládají pouze nečetné fotografické doklady (E. Raupp, F. Huml, F. Bučina) a vzpomínky pamětníků.¹⁶

V chladnějším počasí oblékali muži *huňací kabát* ze sukna přírodní bílé barvy sahající do půli stehén. Konstrukčně se jednalo o velmi archaický oděv, vycházející ze střihu jednoduchého podélného ponča. Zadní díl se směrem dolů zužoval, díky klínům vloženým do obou bočních švů však byla silueta od pasu dolů výrazně rozšířená. Tento střihový typ je společný pro celou skupinu kabátů, uplatňuje se nejen na jihovýchodní Moravě, ale hojně také na Slovensku, v Polsku, na Balkánu, ale také na dalších místech v Evropě a v Asii (Šimša 2014: 16–17).

Obě přednice byly po celé délce přeloženy, přičemž pravá přednice vybíhala do špičky. Toto řešení mělo i svůj praktický účel – vzhledem ke skutečnosti, že kabát neměl zapínání, uzavírali jej někdy muži prostrčením špičky přednice otvorem v levém bočním švu.¹⁷ V pravém švu byl totožný otvor doplněn kapsovým váčkem a sloužil jako kapsa. Jedinou výzdobu kabátu tvořil pruh černého a červeného sukna na pravé přednici, výložka na spodním okraji rukávu a obšití všech okrajů kabátu modrou šňůrkou, která byla našita i na části bočních švů. Kabát nebyl podšitý. Střihově totožné kabáty se nosí také v ostatních hornáckých vesnicích, výzdoba na přednicích zde bývá ale daleko bohatší.

Obdobou bílého kabátu byl kabát středně modré barvy, tzv. *světlý*, používaný výhradně jako oděv ženicha. Měl shodný střih a obdobnou výzdobu jako *huňací kabát*, na přednicích jej navíc zdobily aplikace srdcovitého tvaru a výložky na rukávech v barvě červené. Výrazným dekorativním prvkem bylo zapínání řadou kovových knoflíků na pravé a šňůrových poutek na levé přednici. Ty se však nikdy nezapínaly – ženich měl ke svatbě kabát v pase převázán ženskou *šatkou s modrostrakatou výšivkou*.¹⁸ Na rozdíl od bílého kabátu byl *světlý* kabát vždy opatřen podšívkou.

Dlouhým typem kabátu byla *halena*, zhotovovaná z bílého sukna. Střižena byla z pravoúhlých dílů ve tvaru podélného ponča. Přednice přecházely do rozměrného límce, *darmovisu* nebo také *hazuchy*, zakončenému trásněmi, łokšemi. *Darmovis* byl zdoben černým šňůrováním, přeložené přednice v horní části aplikacemi z černého a červeného sukna. Na přednicích byly

16 Rozhovor s Kateřinou Smějšovou, 7. 11. 2023, Javorník, rozhovor vedla autorka.

17 Fotograficky je tento způsob nošení kabátů doložen z Velké nad Veličkou. Vzhledem ke skutečnosti, že většina starších javornických kabátů má v levém švu nesešitý otvor, byl zcela jistě běžný i zde. Celuloidový negativ, Sbírka NÚLK, inv. č. 33255.

18 Na rozdíl od Velké nad Veličkou se *šatka* vázala s konci upravenými na bocích.

našity dva tkalouny, kterými bylo možno halenu zavázat. Nosívala se většinou jen přehozená přes ramena, do rukávů se oblékala pouze při větší zimě. Pracovní *haleny*, *trhovice*, byly ušity z hrubého sukna, bez ozdob. Na rozdíl od svátečních *halen* byly kratší, neměly zdobený límec a běžně se nosily oblečené do rukávů (Frolec 1966: 168).

K nejnákladnějším oděvním součástem patřil kožich zhotovený z ovčích kůží, tzv. *maľovaný*. Konstrukčně vychází ze střihu župice, rozšířeného v oblasti luhačovického Zálesí, Uherskobrodská, Uherskoostrožská a Strážnicka (Kondrová 2024). Svému nositeli sahal po kolena a jeho okraje a límec lemovala modročerná kožešina. Přednice, spodní okraj a boky kožichu zdobily aplikace z barvených hnědočervených a bílých kůží. Mladším typem kožichu, který se v Javorníku rozšířil patrně ve 30. letech 20. století ze Strážnicka, byl *dubeňák* (Todt 1941). Jednalo se o dlouhý hnědý kožich bez ozdob, pouze na přednicích a kolem límce lemovaný černou kožešinou.

V Javorníku byl kožešníkem Matěj Tureček (* 1810) z Petrušských mlýnů. Později se řemeslo dědilo v rodině Petruchů z č. p. 179, známým mistrem byl například Adam Petrucha (* 1881).¹⁹ Ve 20. století se nechávaly kožichy šít u kožešníků Psíků ve Velké nad Veličkou,²⁰ později u Antonína Podluckého tamtéž.²¹

Klobouky se nosily podobného typu jako ve Velké, obou Vrbkách a Kuželově, tzv. *šmukáče*, *pantleňáky*. Měly mírně kónickou korunu s rovnou střechou, krempa byla úzká s okrajem přehnutým vzhůru. Svobodní muži zdobili klobouk červenozelenou stuhou, žinylkovými *šmuky* a dvojicí kohoutích per zvaných *kosírky*, ženatí měli zelenou stuhu bez *kosírků*.²² Odznakem ženicha bylo *ženichovské péro* lopatkovitého tvaru, zhotovené z červené a zelené hedvábné příze, zastrčené za kloboukem. Družba na svatbě měl za kloboukem vonici z umělých květin.

V první třetině 20. století se však již běžně uplatňovaly i klobouky *širáky* městského tvaru, bez zdobení, ke svátečním příležitostem se ale i nadále nosil *šmukáč*. Zimní pokrývkou hlavy byla beranice, *baranica*, z černé kožešiny.

19 Moravský zemský archiv, Státní okresní archiv Hodonín, fond Okresní úřad Hodonín, Sčítací operáty obce Javorník, inv. č. 9, 1512, 1567, 1698, 1627, 1805, N. [2024-06-02]. Dostupné z: <https://www.mza.cz/scitacioperaty/>

20 Rozhovor s Kateřinou Smějšovou, 7. 11. 2023, Javorník, rozhovor vedla autorka.

21 Archiv Národního muzea. Fond Ústředí lidové umělecké výroby. Kartotéka k hrubému průzkumu rukodělné výroby. Ústředí lidové umělecké výroby. Hrubý průzkum rukodělné výroby. Okres: Veselí nad Moravou, vypracoval Svatopluk Pekárek, s. 162.

22 Rozhovor s Kateřinou Jurenovou, 3. 2. 2014, Javorník, rozhovor vedla autorka.

Svobodní muži a malí chlapci doplňovali sváteční oděv bílým šátkem vloženým do průstřihu nohavic. Šátky po obvodu zdobila červená křížková výšivka s motivem textů lidových písní a květinovými vzory. Tento šátek byl novějším oděvním doplňkem, na Hornácku se rozšířil teprve před 1. světovou válkou (Frolec 1966: 166) a v Javorníku ještě později.

Nejstarším typem mužské obuvi byly pravděpodobně krpce s otevřenou patou, obdobného střihu, jako jsou doloženy v Nové Lhotě. V 19. století už ale byly běžné také vysoké holínkové boty – nejprve tzv. *krajovice* se svršky přišitými k podešvím z venkovní strany a se širokými železnými podpatky. Jiným typem obuvi byly tzv. *úkladovice*, které měly místo podpatku klínek vytvořený z kůže (Pavlík 2017: 106). V závěru 19. století se nosily boty s měkkou dvoušvovou holení s tvarovaným okrajem ozdobeným koženou růžicí a vysokým podpatkem s podkůvkou. Ve 20. století se nejběžnějším typem obuvi staly holínky s jedním švem a tvrzenou holení bez ozdob.

V první třetině 20. století do odívání v Javorníku pronikaly městské prvky, které v průběhu druhé poloviny téhož století začaly dominovat. Důvodem byla jejich lepší dostupnost, pohodlnost, jednodušší údržba i menší pořizovací náklady. Kalhoty se začaly šít podle městského střihu z kupovaných lehkých vlněných nebo polovlněných látek. Tradiční kabáty byly nahrazovány svrchníky burnusového typu a původní košile *žínkovice* vytlačovaly košile se zapínáním na knoflíky. Tento proces probíhal pozvolně, bylo běžné, že se navzájem kombinovaly tradiční kusy s moderními (např. košile s knoflíky a *prucelek*, soukenný kabát a pod něj svetr...). K tomuto oblečení se obouvaly jednak tradiční vysoké holínkové boty, ale také nízké polobotky nebo v zimě válenky. Dle obrazových dokladů se ale tradiční oděv (bílá *nohavice*, *gatě*, kabáty, košile) k pracovním příležitostem běžně využíval ještě ve 40. letech 20. století (Bučina 1941).

Výše uvedené módní oděvní součásti se uplatnily jen v oblasti všedního oděvu, sváteční a obřadní кроj se až do současnosti zachoval pouze s minimem změn, které spočívají především v bohatší a pestřejší výšivce a aplikaci.

Ženský oděv

Odívání žen bylo na rozdíl od mužů daleko variabilnější. V rámci základní škály druhů oděvních součástí existovalo množství variant a kombinací, které vyjadřovaly nejen osobní vkus nositelky, ale také příležitost, ke které si šaty oblékla, její stav, věk atd. Každá věková kategorie například měla vyčleněny nejen jí příslušející vzory šátků a *fertúšek*, množství vzorů a barevnost výšivek, ale také způsob úpravy kroje. Pravidla určovala,

v jakém úhlu má být na hlavě uvázaná *šatka* či jak vysoko mají být vykasány rukávce v případě svobodné dívky, vdané ženy či stařenky. Nepokládalo se také za vhodné, aby dívka nebo mladá žena přišla do kostela dvakrát po sobě ve stejných rukávcích a stejné *fertúšce* nebo aby se ve velké svátky oblékly už jednou vyprané oděvní součásti. Tyto konvence byly v obci platné a celým kolektivem akceptované ještě v polovině 20. století (Rychnová 1954a: 244).

Horňácko patří k jednomu z nemnoha oblastí na Moravě, kde se až do současnosti dochovalo nošení *opléčkového rubáče*. Ačkoliv o starobylosti této oděvní součásti nemůže být pochyb, názory na jeho původ se různí. Zatímco dlouhou dobu byl *rubáč* považován za pozůstatek praslovanského oděvu (Jeřábková 2000; 2011), v současné době se jako reálná jeví teorie souvislosti vzniku *rubáče* s horizontálním rozdělením sukňovitého oděvu, konkrétně plátěné sukně se živůtkem (Šimša 2021: 58). *Rubáč* se skládal ze dvou částí – vrchního *opléčka* a spodní sukňovité části nazývané *rubáč*. Délka *rubáče* dosahovala v minulosti téměř do poloviny lýtek, s postupem času se zkracovala až pod kolena. *Opléčko* těsně přiléhalo k tělu a na jeho vrchní části byly našity jedna nebo dvě tkaničky sloužící jako ramínka. Asi jednu třetinu *opléčka* tvořil zvláštní díl, tzv. *nástavek*. *Opléčko* se šilo z tkaniny s barevnými vytkávanými vzory, tzv. *činovati*, která byla dílem místních tkalců.²³ Základní plocha byla utkána lomenou keprovou vazbou, do níž se vytkávaly vzory, nejčastěji červené, modré, černé nebo v kombinaci těchto barev. Vzor na *opléčku* býval odlišný od vzoru na *nástavku*, někdy byla rozdílná i barevnost vzorků. Kromě vytkávaných vzorů se k výzdobě *opléčka* občas používala i výšivka podle počítané niti.

Rukávce byly stejně jako na celém Horňácku příramkového střihu s obdélníkovým límcem, *obojkem*. Původně se šily z konopného plátna, později z plátna lněného a v průběhu druhé poloviny 19. století také z plátna bavlněného. *Rukávce* zdobila výšivka podle počítané niti v místech spojujících rukáv s příramkem, tzv. *formička do plec*.²⁴ Svobodné dívky a mladé ženy mohly mít výšivku i ve středu rukávu, tzv. *do rukávců*, starší ženy už takto vyšívání rukávce nenosily.²⁵ V případě strakatě vyšíváních

23 V dnešní době je termín *činovat* používán k označení tkaniny s vytkávanými vzory. V lidovém prostředí na Horňácku, a tedy i v Javorníku, se pod pojmem *činovat*, *činovatý* rozumí tkanina tkaná keprovou vazbou. Barevné vzory nazývají zdejší obyvatelé více termíny – vytkávané *opléčko* je *maťované*, vzorky označují jako *hráze* nebo *růže* (Hrbáčová 2016: 7).

24 *Formička* je označení vzoru výšivky podle počítané niti.

25 Rozhovor s Kateřinou Smějsovou, 7. 11. 2023, Javorník, rozhovor vedla autorka.

Obr. 2 Ženy vychází z evangelického kostela v Javorníku.
Autor neznámý, 1917. Sbírka NÚLK.

rukávců byly *stínkem* olemovány²⁶ také malé volánky na konci rukávů, tzv. *kadrle*. Nejbohatší výšivka zdobila okraje obdélného límce. Zde se uplatnila celá řada stehových *formiček*, ale také křížková výšivka nebo prolamování. Výšivka mohla mít několik barevných variant. Jednobarevné – bílé nebo žluté/oranžové vyšívání, dvoubarevné – černo-bílé, modro-bílé, žluto-černé aj. – a barevné – v případě, že červený, bílý a žlutý základ dotvářela modrá nebo černá barva, hovoříme o rukávcích *modrostrakatých* nebo *černostrakatých* (Častová – Galečková – Petříková 2008: 7). Zásadou bylo dodržení stejné barevnosti a stejných *formiček* na límci a na příramcích rukávců.

Další součástí oděvu byla zadní nesešitá sukně, tzv. *fertoč*, naskládaná do úzkých skladů, vrapů. *Fertoč* sahal v minulosti hluboko pod kolena, vždy ale pod ním vyčníval spodní okraj *rubáče*, tzv. *sobota*. Zatímco v 19. století to bylo 10–15 centimetrů, v 50. letech 20. století už *rubáč* přesahoval pouze několik málo centimetrů (Rychnová 1954a: 248). Nejstarší *fertočy* byly zhotoveny z konopné tkaniny světle rezné přírodní barvy (různé odstíny podomácku v louhu běleného konopí), velmi dlouhou tradici mělo však i barvení sukní na žluto šafránem. Takto barvené konopné *fertočy* nazývané *žutinec* měly zvláštní světle žlutý odstín, který spolu se strukturou konopné látky vytvářel jedinečný efekt, který nelze za pomoci dnešních technologií napodobit. Novější *fertočy* šité z bavlněného plátna měly sytější teplý odstín žluté, někdy s oranžovým nádechem. Bílé i žluté

²⁶ *Stínek* je název nejen pro spojovací steh, ale také pro steh smykovací, který slouží k olemování okraje tkaniny.

fertochy bylo zvykem vyšít v oblasti pásku, tzv. *přes vrapy*. Také v tomto případě se uplatnila celá škála vyšívacích *formiček* s rozmanitými názvy, vypracovaných nejčastěji v barvě černé, bílé, modré, žluté nebo červené. Ve 40. letech 20. století nosily konopné *fertochy* už jen některé starší ženy, převážně k všednímu kroji, jen výjimečně ke svátečním příležitostem. Většina žen v té době oblékala *fertochy* zhotovené z bavlněného plátna, svobodné dívky a mladé ženy v barvě žluté a bílé, starší ženy pak výhradně bílé.

V 2. polovině 19. století se začaly v pracovním a polosvátečním kroji uplatňovat nesešité *sukně* zhotovené z černé nebo tmavě modré bavlněné látky nebo z modrotisku, který vznikl ve strážnických dílnách (Frolec 1966: 148). Oblíbeny byly zejména vzory *parožkový* a *slimáčkový* ve žluté barvě. Sukně se zavazovaly v pase tkanicemi nebo se zapínaly na knoflík. Spodní rubová část sukně byla lemována širokým pruhem červeného nebo vzorovaného plátna. Pásek sukně, *lémeč*, byl ušit z ručně tkané vzorované tkaniny nebo z kupované tkanice.

Zepředu se ženy opásávaly zástěrou, tzv. *fertúškou*, zhotovenou z jednoho nebo dvou dílů plátna. Zástěra se k pasu se připevňovala jednobarevnými nebo vzorovanými stuhami, tzv. *kaničkami*, které se vázaly na přední straně těla na plochý uzel.

V Javorníku byly ve 20. století nejobvyklejší zástěry z bavlněného tištěného plátna s potiskem. Pro všední dny měly nejrůznější barvy (modrá, růžová, žlutá, červená), většinou však ve světlých odstínech. Vzory zdejší ženy volily menší, velmi často květinové.²⁷ Celkový barevný dojem byl i u různobarevných vzorů vždy umírněný, nikdy křiklavý a divoce pestrý.²⁸

Fertúšky byly zdobeny dvěma pruhy *retázkové* výšivky při spodním okraji, který lemovala úzká krajka nebo byl *ostinkován*. Všednější zástěry někdy měly místo vyšívání našité úzké stužky barevně doplňující vzor látky. Některé *fertúšky* byly zhotoveny ze dvou dílů látky spojených širokým spojovacím stehem *stínkem*. Podle ústního podání se *stínky* na zástěrách nejprve vyšival v Javorníku, až později se rozšířil i ve Velké nad Veličkou a dalších obcích. Veličanky se Javorničankám údajně posmívaly, že mají „*cestičku do riti*“.²⁹ Zástěry se ve starším období nosily hladké, v průběhu první třetiny 20. století se sváteční

27 Zástěry s házeným květinovým potiskem byly oblíbené zejména u mladých děvčat, nazývaly se *drobnokvítkové*. Rozhovor s Kateřinou Smějsovou, 7. 11. 2023, Javorník, rozhovor vedla autorka.

28 V Javorníku se v ženském oděvu vůbec neuplatnily tzv. *turecké fertúšky* zhotovené z červeného plátna s drobným květinovým potiskem, jinak velmi oblíbené ve všech ostatních hornáckých obcích. Příпустné byly pouze pro malá děvčátka.

29 Rozhovor s Kateřinou Smějsovou a Annou Zelinger, 12. 6. 2024, Javorník, rozhovor vedla autorka.

varianty začaly skládat do širokých skladů (na způsob „harmoniky“). V dnešní době se většina zástěr sežehlují do úzkých plochých skladů. (Obr. 2)

Svátečním typem zástěry byla *kartúnka*. Zhotovovala se ze dvou dílů bílé bavlněné tkaniny s drobným květinovým potiskem. *Stínek* i řetízková výšivka při spodním okraji měly zásadně černou nebo modrou barvu, podle které se oblékaly *modrostrakaté* nebo *černostrakaté* rukávce, případně *šatka*. *Kartúnky* nosily svobodné dívky k obřadnímu kroji, vdané ženy ke kroji svátečnímu.

Ke svátečním příležitostem se v případě starších žen využívaly také jednobarevné černé zástěry zdobené bílou nebo zelenou *retázkovou* výšivkou, případně i středovým švem *stínkem*, nebo zástěry bílé.

Výjimečným kusem oděvu, vyhrazeným pouze pro nevěstu a vdané ženy, byla tzv. *tenká fertúška* z bílého bavlněného plátna s výšivkou ve žluté barvě, při spodním okraji lemovaná krajkou (Pojezdny 1913). V první třetině 20. století byly původní úzké pruhy výšivky obohaceny o širší pás formičky s kvítky, umístěný přibližně ve spodní třetině zástěry. Tato zástěra se oblékala pouze k nejsvátečnějším příležitostem, jako byly velké církevní svátky, při kterých se přistupovalo k večeři Páně,³⁰ nebo k obřadním příležitostem.

Na rukávce se oblékal živůtek, který se v Javorníku nosil ve dvou základních variantách. Starší byl tzv. *kabátek*, pro který bylo charakteristické tvarování přednic do ostrých, vzhůru vybíhajících špiček a lemování výstřihu, průramků a přednic několika řadami stuh. Jeho délka sahala lehce nad pás, zadní díl byl bez tvarujících švů. Jednalo se o oděvní součást, kterou můžeme spojit s existencí živůtkových sukní známých ve středoevropském prostředí již v 16. století.³¹ *Kabátky* se nosily v různých barevných variantách – černý nebo temně modrý kabátek lemovaný červenými a zelenými stuhami, temně modrý kabátek se středně modrými a zelenými stuhami, červený se zelenými a zelený s červenými stuhami. Materiálem ke zhotovení kabátků bylo sukno, samet nebo hedvábný damašek.³²

30 Svátost večeře Páně je připomínkou Kristovy poslední večeře. V Javornickém sboru je zvykem slavit ji šestkrát do roka.

31 Po vizuální stránce je hornácký kabátek s horním dílem živůtkové sukně takřka totožný (Šimša 2014: 87). Horizontálním rozdělením živůtkové sukně vznikl samostatný živůtek, který zřejmě patřil k obecně rozšířenému typu oděvu doloženému z dalších lokalit na jižní a východní Moravě, ale také ve Slezsku, na Českomoravské vysočině a jinde. Zatímco v těchto lokalitách v průběhu druhé poloviny 18. a v 19. století vymizel, v některých obcích na Hornácku (zejména v Javorníku) se v užívání udržel až do 20. století a dodnes je součástí zdejšího kroje.

32 V tom případě se živůtek nazýval *damašek*.

Mladším kusem oděvu byla *kordula* rovného a přiléhavého střihu v délce nad pas.³³ *Kordula* měla rovné přednice a hluboký výstřih tvarovaný do V. Boční švy přecházely do zadního dílu, kde byly zakončeny překladovým rozparkem. *Kordula* se šila z bílého sukna, později z flanelu. Výrazným prvkem byly široké zelené stuhy lemující přednice, výstřih a spodní okraj.³⁴ Přes stuhu byly na přednici příčně našity čtyři černé šňůry s roztrepenými okraji na jedné straně a špicemi na straně druhé, *borytáše*. Na nich byly umístěny ozdobné knoflíky a šňůrování. *Kordula* se zapínala na háčky, v minulosti ji však ženy často nosily rozepnutou. *Kabátek* i *kordula* měly dosahovat lehce nad pas, tak aby bylo mezi jejich okrajem a zástěrou viditelné *oplěčko rubáče*.

V chladnějším počasí ženy v minulosti oblékaly kabátek zvaný *lajbl*, který je střihově v podstatě totožný s mužským bílým *pruclekem*. Zhotovoval se z bílého sukna nebo flanelu, v délce sahající do pasu. Okraj předního výstřihu byl tvarován do ostře vybíhajících špic, zapínání bylo dvouřadové, přičemž obě přednice zdobila řada drobných knoflíčků a vyšívané dírký. Zadní díl dělily jeden středový a dva princesové švy zakončené překladovým rozparkem. Konce rukávů byly zpravidla ohrnuté, s manžetami v zelené, modré, hnědé nebo červené barvě. Kabátek původně zdobila jednoduchá stehová vyšívka, která se ve 20. století stala bohatší a barevnější. Uplatnily se ale i varianty s jednobarevnou modrou nebo červenou vyšívkou. V tom případě byly manžety modré nebo červené.

Patrně ve 20. a 30. letech 20. století se v Javorníku rozšířilo nošení *jupky*. Tyto kabátky se šily z plátna s drobným tištěným vzorem. Jejich střih byl rovný a úzký, délka sahala do pasu, rukávy neměly nabíranou hlavici. Na obou přednicích a při spodním okraji se našivaly úzké prýmky. V případě, že se *jupky* oblékaly bez *rukávců*, doplňovaly se čtverhranným límcem s vyšívkou a krajkou. Mohly ale sloužit i jako svrchní oděvní součást oblékaná na *rukávce* a *kordulu*. V tom případě se nosila *jupka* rozepnutá. Zatímco například v Louce nebo v Lipově se *jupky* z nákladnějších materiálů zařadily mezi sváteční oděvní součásti, v Javorníku patřily výhradně k pracovnímu oděvu.

Ještě novější součástí než *jupka* byl plyšový kabátek *kacabaja*, který začal ve 40. letech 20. století nahrazovat tradiční *lajbl*. *Kacabaja* měla vypasovaný střih, rovné rukávy a délkou sahala na boky.

33 Václav Frolec se domnívá, že se na Hornácku rozšířily během druhé poloviny 19. století, neboť v pozůstalostních inventářích z 18. a první poloviny 19. století o nich není zmínka (Frolec 1966: 160).

34 Modrá stuha, která je známá z velických *kordulek*, v Javorníku doložená není.

Kožichy se v Javorníku nosily obdobně jako na zbývajícím území Hornácka. Starší typ kožichu se zhotovoval z bílé ovčí kožešiny, lemovala jej černá beránčina a zdobily hnědé kožené aplikace. Jeho střih byl od pasu dolů rozšířený, v délce po kolena. Zapínání bylo zajištěno knoflíkem a poutkem v pase nebo i u krku. Přednice bylo zvykem spínat vzadu na bedrech, tak aby byla usnadněna chůze a zároveň byla viditelná zástěra. (Obr. 3) Ve 30. letech 20. století se rozšířily krátké kožíšky hnědé barvy, lemované bílou či černou beránčinou, sahající mírně pod pas. Měly přiléhavou siluetu, tvarovanou princesovými švy a nad pasem lištové kapsy (Tódt 1941). Josef Klvaňa se zmiňuje také o výskytu velmi krátkých kožíšků z bílé beránčiny, které se oblékaly v okolí Myjavy, jejich existenci se však výzkumem nepodařilo nijak doložit (Klvaňa 1923: 201).

Obr. 3 Žena v kožichu a šatce dotů konce s čepcem. Autor neznámý, Javorník, 1931. Fotoarchiv Slovického muzea v Uherském Hradišti.

Slavnostní součástí ženského oděvu byl *mentík*, soukenný kabát šedomodré nebo tmavě modré barvy, podšitý kožešinou. Tento střih je společný pro velkou skupinu kabátů, územně rozšířenou nejen na jihovýchodní Moravě, ale také na Valašsku, Slovensku, v Polsku, Rumunsku, severním Chorvatsku a Slovinsku (Jeřábková 2014: 152). Šedomodrý kabát lemovala po okrajích černá beránčí kožešina, tmavě modrý kabát liščí kožešina. *Mentík* byl od pasu dolů rozšířený a na přednicích zdobený modrým šňůrováním. Kabát se nezapínal, jeho přednice se pouze překládaly přes sebe a ženy si je přidržovaly rukama. Protože se jednalo o vysloveně obřadní součást oděvu, nevlastnila jej každá rodina a pro obřadní příležitosti se půjčoval.

Nezbytnou součást oděvu v minulosti tvořila pokrývka hlavy – šátek, čepce nebo *šatka*. Prostovlasá mohla chodit pouze děvčátka nebo mladé dívky, vdané ženy odkládaly šátek nebo čepce pouze zřídkakdy, obvykle jen při velmi teplém počasí, při práci na poli nebo doma. Při svátečních příležitostech ale byla nepokrytá hlava nepřipustná, bez ohledu na věkovou kategorii a stav.

Základní úpravou hlavy žen a dívek byl v minulosti účes vytvořený ze dvou copů, *lelíků*. Vlasy se rozdělily uprostřed na pěšinku, kratší spánkové vlasy se splétaly do dvou menších copánků, které se v týle zapletly do dvou dlouhých copů. Ty se v určité vzdálenosti od hlavy pevně svázaly do tvaru suku a poté se připevnily po stranách hlavy nad spánky tak, aby dosahovaly výše temene hlavy. Uzel na konci každého copu pak vytvořil po stranách hlavy dva „růžky“. Při srovnání tohoto účesu s dobovými fotografiemi žen v *šatkách* a *šátcích* je evidentní, jak zásadní byl jeho tvar pro výsledný vzhled pokrývky hlavy. Svobodná děvčata ve svátek *lelíky* omotávala barevnými stužkami, čímž vznikla zvláštní úprava hlavy *na vrkoče* nebo také *na pantličky*, viditelná zezadu pod *šatkou*. (Obr. 4) Bylo k ní potřeba *tylo*, podložka složená ze tří pentlí – červené, bílé s vyšíváním barevným okrajem a různobarevné. Obdobná úprava účesu byla obvyklá i ve Velké nad Veličkou, kde se ale vázaly pentle dvě.³⁵

Při menším množství vlasů se pod čepec s *šatkou* používala *obálenica* válcovitého tvaru, ušitá z plátna a vycpaná vlnou, která napomáhala vytvoření efektu „růžků“ podobně jako v případě účesu z copů.

Šatky nebo také *roušky* bývají zmiňovány už v pozůstalostních spisech ze 17. století z archivu panství Strážnice. V tomto období patřily *šatky*

Obr. 4 Tři děvčátka z Javorníka. Dvě z nich v úpravě vlasů *na pantličky*, třetí v *šatce*. Foto: J. Klvaňa, Javorník, 1898. Fotoarchiv Slovákého muzea v Uherském Hradišti.

³⁵ Rozhovor s Kateřinou Smějšovou, 26. 2. 2025, Javorník, rozhovor vedla autorka.

k běžným oděvním součástem a varianty úvazu *hore konce* a *dotů konce* pravděpodobně odrážely jejich praktické užívání.³⁶

Šatka se nosila upravená dvěma výše uvedenými způsoby. V případě varianty *dotů konce* se *šatka* ovinula kolem hlavy, v týle zavázala na uzel a její konce se nechaly volně splývat na záda, přičemž někdy sahaly až po kolena. Tento způsob vázání *šatky* se uplatnil ke svátečnímu nebo obřadnímu kroji určenému k návštěvě bohoslužby.

Šatky určené k nošení *dotů konce* patřily k nejkrásnějším a nejreprezentativnějším ženským oděvním součástem. *Šatku* tvořil obdélný pruh plátna o velikosti přibližně 280 × 50 centimetrů, na obou kratších koncích zdobený výšivkou a krajkou. Široká krajka lemovala spodní okraje a částečně i boky *šatky* a její pás byl vložen také mezi výšivku. Ta byla ve starším období zhotovována oboustranným stehem, v druhé polovině 19. století se už vypracovávala jednostranným stehem, kombinující vzory *formičky* a *kvítky*. V případě šatek vyšívaných žlutě, žluto-bíle, zlato-modře, žluto-černě, *černostrakatě* (barvy žlutá, černá, červená) nebo *modrostrakatě* (barvy žlutá, modrá, červená) bývala krajka paličkovaná z bílé nebo rezné příze, tzv. *sýkornová*. *Modrostrakatě* vyšívané *šatky* měly užší paličkovanou krajku béžovo-modré barvy. U šatek zvaných *jednodušky* chyběl vložený krajkový pás a výšivku tvořil pouze úzký pruh.³⁷

Pro Javorník byla charakteristická úprava *šatky* do skladů, tzv. *chochoťů* v oblasti nad čelem a na skráních. *Chochoťy* byly výsledkem specifického způsobu skládání a ukládání této oděvní součásti. Při ní se *šatka* nejprve složila napůl a šestkrát v jednom směru přeložila. Sklady se pevně uhladily, takže i po rozložení byly dobře viditelné. Ve Velké nad Veličkou se *šatka* skládala obdobným způsobem, ale sklady byly užší, takže jejich profil byl odlišný (Rychnová 1954a: 245–246).

Unikátním dokladem užití *šatky* vázané *dotů konce* je způsob úpravy *šatky* s konci zastrčenými za přednice živůtku, který se v Javorníku uchoval ještě do poloviny 20. století. V této době ji jako anachronismus nosila výhradně nejstarší generace žen k méně slavnostním či běžným příležitostem. *Šata*, jak se tento typ *šatky* nazýval, byla menších rozměrů než běžná *šatka* a její konce nebyly nijak zdobené. Vázala se obdobným způsobem jako jiné *šatky*

36 *Šatka* se řadí k vůbec nejstarobylejším součástem lidového oděvu. Ačkoliv je její nošení doloženo ikonografickými prameny z mnoha lokalit v Čechách i na Moravě, do 20. století se její nošení uchovalo pouze na Horňácku, a to zejména v Javorníku, méně ve Velké nad Veličkou (Křížová – Šimša 2012).

37 *Šatky jednodušky* nosily zpravidla vyšší věkové kategorie žen z chudších rodin.

dotů konce, po uvázání uzlu se však konce spustily přes ramena dopředu, kde se zastrčily pod okraj výstřihu korduly či *kabátku*.³⁸

Úprava *hore konce/zadrdolená* se využívala ke svátečním příležitostem, nikdy však k návštěvě bohoslužby. V první třetině 20. století ji například oblékaly nevěsty v druhý svatební den, dívky na taneční zábavu nebo ženy, které na svatbě obřadně převážely peřiny z výbavy nevěsty, tzv. *duchnárky*.³⁹ Ve starším období se tato pokrývka hlavy nepochybně uplatňovala jako součást pracovního oděvu, od druhé poloviny 19. století však byla postupně nahrazovaná tvrzeným šátkem.

Rozměr *šatky hore konce* byl o něco menší a výzdoba jednodušší než u *šatky* vázané *dotů konce*, vyšívala se pouze *modrostrakatě* nebo *černostrakatě* a krajka ji lemovala pouze po obvodu, vložený krajkový pás chyběl.

Při vázání se *šatka* v týle uvázala na uzel, její konce se ovinuly kolem hlavy, srolovaly a prostrčily pod úvazem tak, aby na obou stranách úhledně a rovnoměrně vyčnívaly. Také zde se ve způsobu úpravy projevovaly odlišnosti, Javorničanky měly srolované konce na skráních usazený o poznání níž než Veličanky.⁴⁰

Vdané ženy oblékaly na hlavu čepce velmi důmyslného střihu. Skládal se ze dvou obdélníků plátna, jehož dvě kratší strany byly k sobě přišity – tento spoj byl umístěn v obličejové části čepce nad čelem. Zbývající kratší strany obdélníků a dvě delší strany byly velmi hustě nařaseny a spojeny k sobě spojovacím švem *stinkem*, čímž vytvořily podklad pro *dénko* čepce, *látku*. Obličejovou část, lemující čelo a tváře, rámovaly dvě zbývající delší strany obdélníků. Čepce se k hlavě připevňoval pomocí tkaniček přišitých k jeho spodnímu okraji. Také tato pokrývka hlavy svým výsledným tvarem dokonale odpovídala účesu s „růžky“ po stranách hlavy, popřípadě účesu vytvořenému s pomocí *obalenky*. *Šatky* čepců byly zdobeny subtilní stehovou

38 Rozhovor s Kateřinou Smějšovou a Annou Zelinger, 12. 6. 2024, Javorník, rozhovor vedla autorka. Pro uvedený způsob úpravy hlavy není v současné době znám žádný kvalitní obrazový doklad. Při detailním rozboru historických snímků (skupiny žen odcházející z bohoslužeb) – např. snímek FA 2034 ze sbírky Etnografického ústavu Moravského zemského muzea v Brně – však můžeme tento úvaz identifikovat.

39 Ve 40. letech 20. století v Lipově, Louce, na Suchově i v Nové Lhotě už *šatka hore konce* dávno vymizela, ve Velké a v sousedních obcích se uplatňovala jen příležitostně. K její obnově přispěl vznik folklorního hnutí na Horňácku v 50. letech 20. století, v rámci kterého byl porušen tradiční úzus – *šatku* v kombinaci s čepcem začaly nosit i svobodné dívky. Rozhovor s Kateřinou Smějšovou, 26. 2. 2025, Javorník, rozhovor vedla autorka.

40 Důvodem byla mimo jiné skutečnost, že javornické *šatky* měly větší rozměr než šatky velické. Rozhovor s Kateřinou Smějšovou, 26. 2. 2025, Javorník, rozhovor vedla autorka.

výšivkou. Jejím základem – v návaznosti na konstrukci čepce – byl vždy středový pás, zhotovený buď z krajky, nebo z *valašského stinku*, případně z prolamování nebo široké *formičky*. Po obou stranách jej symetricky doplňovaly další formičky, pásy a *kvítka* v nespočtu kombinací a variant.⁴¹

Nošení šátků se na Hornácku rozšířilo pravděpodobně v první polovině 19. století. Podobně jako jinde na Hornácku se v Javorníku šátky upravovaly podlepením papírem, tzv. *zlepované šátky*. Oblíbené byly bílé šátky s barevným květinovým potiskem a výraznou bordurou, tzv. *lipské*. Ve všední den se často oblékaly o něco menší bílé šátky s jemným černým potiskem, tzv. *lehké smutkové*. Vyskytovaly se však i různé druhy černých, tzv. *brněnských* šátků. Tištěné, tzv. *turecké* šátky se v Javorníku nosily pouze ve variantě s černým podkladem, červené šátky se zde nepoužívaly. Podobně jako šátky se šátky vázaly s bočními cípy splývajícími dolů na záda, tzv. *dotů rožky*, nebo s cípy obtočenými nad čelem, tzv. *hore rožky*. Pod šátek se, stejně jako pod šatku oblékal čepce, ovšem bez výšivky.⁴²

Novějším typem šátku, který se v Javorníku rozšířil až během první třetiny 20. století, byl menší bavlněný šátek *šáteček*, který se nepodlepoval. Zpravidla měl bílou barvu a potisk drobným vzorkem, jen malá děvčátka mohla mít barvy *šátečku* pestřejší. Vázal se na uzel pod bradou nebo v týle, zejména starší generace žen měla v oblíbě úvaz na *kopaničárku*, tj. s podhrnutými bočními cípy a uzlem v týle.⁴³

Před nepřízní počasí se ženy chránily oděvní plachtou *plachetkou*, *čtyřlaketkou*. Byla sešita ze čtyř loktů konopného nebo pohazovaného plátna, s otřepenými okraji. Novější *plachetky* byly z bavlněného plátna s konci zdobenými barevným vytkávaným vzorkem a třepením. Plachetku ženy nosily přehozenou přes předloktí téměř vždy, když oblékaly sváteční kroj (Hrbáčová 2016: 93).

Novějšími typy přehozů, které se uplatnily ve 20. století, byly *vlňáček* nebo *vlňák*. *Vlňáček* byl menší, zhotovený z pleteniny černé, hnědé nebo bílé barvy a na okrajích opatřený trásněmi. Velmi často jej oblékala v zimním období zejména děvčátka, ženy jej nosily na hlavě nebo jako lehčí přehoz. Velký *vlňák* byl zhotoven z vlněné tkaniny, jednobarevné nebo s károvaným vzorem.

Obřadní součást ženského oděvu tvořila plachta *úvodnica*. Jednalo se o široký podélný pruh plátna, uprostřed zdobený žlutou výšivkou podle

41 Schéma skladby vzorů podrobně rozpracoval Richard Jeřábek v monografii Hornácko (Jeřábek 1966: 237).

42 Rozhovor s Kateřinou Smějsovou, 26. 2. 2025, Javorník, rozhovor vedla autorka.

43 Úvaz je příbuzný vázání malého bavlněného šátku *ručníka* z okolí Myjavy (Štefková 1985: 375–383).

počítané niti a paličkovanou krajkou. Úvodní plachtu oblékaly ženy poprvé jako nevěsty, později pak při křtu dítěte a při úvodu.

K obřadnímu kroji mladých svobodných dívek a ke kroji nevěsty patřil věnec, tzv. *hľadění, drůžení*. Javornické *hľadění* mělo obdobný vzhled jako ve Velké nad Veličkou a skládalo se ze stejných částí: *obálenice, pérka, dénka s pantlama, guček – záušniček, kánky, predkánky a věnečku*.

Ačkoliv za nejstarší typ obuvi na Horňácku můžeme považovat krpce, už v druhé polovině 19. století ženy běžně nosily k svátečním příležitostem a v chladném období vysoké holínkové boty. Nejprve se jednalo o boty s holení z měkké kůže s vysokým podpatkem, které později vystřídaly boty s tvrzenou holínkou, *čížmy*. Starší ženy obouvaly v 2. polovině 19. století boty *úkladovice* s měkkou holínkou do půli lýtek, která na holeních vytvářela faldy (Frolec 1966: 165). K pracovním příležitostem se ve 20. letech 20. století začaly nosit i nižší šněrovací boty a později také polobotky, filcová obuv atd. Nikdy – s výjimkou nejstarší generace žen – se však tento typ obuvi nekombinoval se svátečním oděvem.

Obr. 5 Muž a žena v pracovním oděvu, muž má oblečenou kožešinovou vestu. Foto: F. Huml, 1941. Sbíрка NÚLK.

Obr. 6 Chlapci jdou z kostela v Javorníku. Autor neznámý, 1917. Sbíрка NÚLK.

Dětský oděv

Prvním dětským oblečením byly jednoduché plátěné košilky, ve kterých děti ležely zavinuté v peřinkách, a čepičky zdobené stužkami. Obzvláště bohatou a pestrou výzdobu pak měly křtící čepičky, tzv. *pálkovice*. Na počátku 20. století oblékali chlapci v batolecím věku široké košilky s průstřihem a zapínáním na předním dílu a řasnatým límečkem, *kráglövičky*. Nosily se samostatně nebo s kratšími kalhotami a vestou, *pruclekem*, s přednicemi vykrojenými do tvaru O, obdobným, jaký nosí děti a mladí muži ve Velké nad Veličkou. Děvčátka oblékala rukávce stejného střihu, jaké nosily dospělé ženy, a přes ně šaty bez rukávů zvané *šubaňky*. Tyto šaty byly zhotoveny z bavlněné látky s květinovým potiskem a zapínaly se na zádech. Vyšivané čepčky, *gargulky*, s barevnou stehovou výšivkou a červenou stužkou se do Javorníka dostaly z Velké nad Veličkou až kolem poloviny 20. století.

Starší děvčátka už nosila obdobu oděvu dospělých žen – *rubáč*, rukávce, *korduku* nebo *jupku*, zástěrku a šátek. *Kordulku* mohl nahrazovat i živůtek ušitý z potištěného bavlněného plátna s kulatým výstřihem a zapínáním na knoflíky. Zimním oblečením byly podšité *jupky* a *vlňáčky*.

Javorník byl specifický nošením dívčích čepců, tzv. *šátečků*, které oblékaly dívky ve věku přibližně 5–11 let. *Šáteček* měl protáhlý, půlkruhovitý tvar, jehož rovnou část lemovala širší krajka a pás stehové výšivky. Rovná část lemovala obličej nad čelem, půlkruhový okraj volně spadal do týlu. Dle konstrukce střihu čepčku i vzhledem k jeho absenci na starších obrazových dokladech se pravděpodobně jedná o novodobou součást, která byla do dětského odívání zařazena během první třetiny 20. století. (Obr. 7)

Chlapci přibližně od pěti let oblékali košili *žínkovice*, vestu *pruclek* a kalhoty *gatě*. V chladném období *gatě* nahrazovaly soukenné *nohavice* a kabát. (Obr. 6)

Děti po většinu roku chodily bosé, ke svátečnímu oděvu a v chladném počasí obouvaly, stejně jako dospělí vysoké boty.

Protože dětské oblečení nemělo dlouhou trvanlivost a muselo se často obnovovat, začaly se už během první třetiny 20. století k jeho výrobě pořizovat levnější a snadněji udržovatelné látky tovární výroby. Chlapecké kalhoty a kabátky se šily z polovlněných a bavlněných látek, děvčátka nosila zástěrky a *jupky* z bavlněných tištěných látek. Ve 30. letech 20. století už byly běžné pletené svetry, vesty, čepice a punčochy. Ke svátečním příležitostem, jako byla návštěva bohoslužby, se však ještě v 50. letech 20. století běžně oblékal lidový oděv.⁴⁴

⁴⁴ Informace k dětskému oděvu vychází z rozhovoru s Kateřinou Smějsovou a Annou Zelinger, 12. 6. 2024, Javorník, rozhovor vedla autorka.

Obr. 7 Děvčátka z Javorníka na Mezinárodním folklorním festivalu ve Strážnici. Na hlavách mají typické čepcečky *šátečky*. Foto: Jan Otruba, 1971. Archiv NÚLK.

Uplatnění kroje v současnosti

Během druhé poloviny 20. století obyvatelé Javorníka kroj postupně odkládali. Tento proces probíhal přirozeně, na základě společenských a ekonomických změn, kterými procházela obec a celé společenství jejích obyvatel. Ještě v 60. letech 20. století tradiční oděv pro každodenní nošení oblékaly ženy střední a starší generace, mladší generace jej využívala ve svátek.

Obr. 8 Fašanková obchůzka v Javorníku. Foto: M. Maňáková, 2006. Archiv NÚLK.

Mezi obyvateli v obci se do dnešní doby dochovalo poměrně velké množství krojů. Zejména ženy nejstarší generace jej uchovávají jako památku na své rodiče a prarodiče. V obci působí soukromé muzeum,⁴⁵ jehož majitelka shromáždila velmi obsáhlou a cennou kolekci lidového oděvu z Javorníka. Její hodnota spočívá nejen v kvalitě a ojedinělosti některých kusů, ale také v povědomí o jejich původu, znalosti rodin, ze kterých pocházejí, případně kontextu, ve kterém je jejich nositelé oblékali.

V současné době obyvatelé Javorníka oblékají lidový oděv velmi zřídka. Každoročně v něm k obřadu konfirmace přistupují mladí evangelíci – zde se jedná o jedinou příležitost, ke které mladé dívky pod *šatku* dodnes nosí účes *na pantličky*.⁴⁶ Kroj je v souladu s tradicí součástí obřadu a jeho správné úpravě, odpovídající společenskému kontextu a situaci, je věnována velká pozornost. Jinou příležitostí je večere Páně – někteří věřící se bohoslužby účastní v kroji. Rozhodují se individuálně, na základě různých faktorů (zdravotní stav, roční období, nálada), každopádně jejich motivací bývá pozitivní vztah k lidovému oděvu a tradicím v kombinaci s vědomím výjimečnosti rituálu, jemuž takto vyjadřují svou úctu.

Na masopust *fašanek* oblékají kroj mladí chlapci a muži v rámci obchůzky vesnice. (Obr. 8) Té se účastní jednak obyvatelé Javorníka, kteří jsou nebo v minulosti byli členy některého z hornáckých folklorních souborů, sborů nebo muzik, ale také běžní obyvatelé vesnice. Aktéři obchůzky, zejména muzikanti, často bývají i z jiných hornáckých obcí a někdy se přidávají i příznivci folkloru z dalších částí Moravy.

Při svých vystoupeních oblékají javornický kroj členky zdejšího Ženského pěveckého sboru, členové mužského sboru Chotár, mladí z Javorníka, kteří dochází do souboru Velička ve Velké nad Veličkou, a děti ze souboru Javorníček.

Závěr

Z výše uvedeného popisu a střihového rozboru oděvních součástí vyplývá, že lidový oděv v Javorníku nemůžeme považovat za jednu

45 Muzeum „Na Stáhlovém“, ve kterém je kromě expozice bydlení z první poloviny 20. století také ukázka kolářské dílny a menší prostora pro pořádání krátkodobých výstav.

46 Jeho úpravu však dnes už v Javorníku nikdo neovládá a dívkám jej češou ženy ve Velké nad Veličkou (Anna Bobčíková, Marie Vachunová). Rozhovor s Kateřinou Smějsovou, 26. 2. 2025, Javorník, rozhovor vedla autorka.

homogenní vrstvu odpovídající konkrétní časové epoše. Mužské, ženské a dětské oblečení je složeno z kusů, jež mají odlišný původ a do lidového odívání byly začleněny v rozdílných obdobích. Některé jsou skutečně velmi archaické a z lidového prostředí s největší pravděpodobností přímo vychází (*šatka, plachetka*), u jiných můžeme určit stylovou předlohu, ze které jsou odvozeny (*nohavice*). V mnoha případech se na základě konstrukce a srovnání s historickým materiálem domníváme, že se jedná o vývojově velmi starou vrstvu oděvu, související se stylovým ošacením (*kabátek, fertoč, mužský kabát, mentík*), ale nedostatek pramenů a dalších studijních materiálů nám jen stěží dovoluje spolehlivě je v oblasti Horňácka zařadit. Některé součásti (např. *jupka, kacabajka, kožúšek, šáteček*) naopak jsou mladšího data a víme, že součástí lidového ošacení se staly až v druhé polovině 19. století či ve 20. století.

Jak už bylo výše uvedeno, v javornickém kroji se do dnešní doby dochovala řada prvků, které můžeme označit jako archaické nebo starobylé – například *šatka, čepec, kabátek, mentík, kabát*. Jmenované součásti se prokazatelně ještě kolem roku 1850 vyskytovaly také v ostatních horňáckých obcích. Zatímco v těchto lokalitách lidový oděv v závěru 19. století a v první třetině 20. století prodělával vývoj, v rámci kterého do něj vstupovaly nové prvky,⁴⁷ v Javorníku oděv ustrnul a zakonzervoval oděvní součásti, které jinde vymizely.

Z výzkumu také jednoznačně vyplynulo, že výrazný podíl na této skutečnosti měl vliv kalvinistického náboženství a zejména dlouhodobé kontinuální působení zdejších duchovních správců Karla Molnára a později Jaromíra Stehlíka. Oba kazatelé bezmála sto let cíleně vštěpovali věřícím úctu k oděvu předků, akcentovali střídmost a jednoduchost ve výzdobě a potlačovali módní směry a inovace. Právě díky těmto zásadám byl ve 30. a 40. letech 20. století oděv obyvatel Javorníka v porovnání s okolními slováckými kroji natolik odlišný, že u návštěvníků obce vzbuzoval ohlas a nadšení. Konec působení faráře Stehlíka v roce 1941 jako by předznamenal hluboké společenské změny, které se na českém a moravském venkově, a tedy i v Javorníku, odehrály v následujícím desetiletí a které byly příčinou postupného odkládání lidového oděvu.

Srpen 2025

⁴⁷ Zejména v obcích Louka a Lipov došlo k značnému ovlivnění oděvem přílehlých obcí náležejících ke krojovým okrskům Veselska a Ostrožska.

Archivní prameny

Moravský zemský archiv, Státní okresní archiv Hodonín, fond Okresní úřad Hodonín, Sčítací operáty obce Javorník, inv. č. 9, 1512, 1567, 1698, 1627, 1805, N. [2024-06-02]. Dostupné z: <https://www.mza.cz/scitacioperaty/>

Dokumentační a sbírkové fondy paměťových institucí

Archiv Národního muzea, fond Ústředí lidové umělecké výroby.

Kartotéka k hrubému průzkumu rukodělné výroby, okres: Veselí nad Moravou, vypracoval Svatopluk Pekárek.

Etnologický ústav Akademie věd ČR, Středisko vědeckých informací, fotografie z obce Javorník.

Moravské zemské muzeum v Brně, Etnografický ústav, sbírka lidového oděvu, sbírka fotografií.

Národní muzeum v Praze, Historické muzeum, Etnografické oddělení, sbírka lidového oděvu.

Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, Etnografické oddělení, sbírka lidového oděvu, Oddělení dokumentace.

Národní ústav lidové kultury, Etnografická sbírka, fond lidového oděvu.

Vlastivědné muzeum v Olomouci, Historický ústav, sbírka lidového oděvu.

Seznam respondentů

Kateřina Jurenová (*1928 †2017), Javorník č. 28. Vyšivačka, nositelka lidového oděvu. Rozhovor 3. 2. 2014 vedla Petra Hrbáčová.

Anna Kománková (*1928 †2020), Javorník č. 84. Vyšivačka, nositelka lidového oděvu. Rozhovor 16. 4. 2019 vedla Anna Zelinger.

Kateřina Smějsová, Javorník č. 179. Vyšivačka, nositelka lidového oděvu. Rozhovory 7. 11. 2023, 12. 6. 2024, 26. 2. 2025 vedla Petra Hrbáčová.

Anna Zelinger, Javorník č. 210. Sběratelka a nositelka lidového oděvu, zakladatelka místního muzea. Rozhovor 12. 6. 2024 vedla Petra Hrbáčová.

Literatura

Raupp, Erwin et al. 2010. *Erwin Raupp. Moravská Hellas 1904*. Lomnice nad Popelkou: Studio JB.

Bučina, Ferdinand. 1941. *Lidé z Javorníka*. Praha: Politika.

- Častová, Věra – Galečková, Renáta – Petříková, Magdaléna. 2008. *Kroje horňácké obce Velká nad Veličkou*. Velká nad Veličkou: Obec Velká nad Veličkou.
- Dvorský, František. 1914. *Strážnický okres*. Brno: Muzejní spolek.
- Frolec, Václav. 1966. Oděv. In: Frolec, Václav – Holý, Dušan – Jeřábek, Richard: *Horňácko. Život a kultura lidu na moravsko-slovenském pomezí v oblasti Bílých Karpat*. Brno: Blok: 153–196.
- Hrbáčová, Petra. 2016. *Tradiční tkalcovství na Horňácku*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury.
- Húsek, Jan. 1932. *Hranice mezi zemí Moravskoslezskou a Slovenskem*. Praha: Sbor pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi.
- Jeřábek, Richard. 1966. Výtvarný projev. In: Frolec, Václav – Holý, Dušan – Jeřábek, Richard: *Horňácko. Život a kultura lidu na moravsko-slovenském pomezí v oblasti Bílých Karpat*. Brno: Blok: 197–282.
- Jeřábková, Alena. 2000. Odívání. In: Jančář, Josef (eds.): *Vlastivěda Moravská. Lidová kultura na Moravě*. Strážnice: Ústav lidové kultury ve Strážnici, Muzejní a vlastivědná společnost v Brně: 116–157.
- Jeřábková, Alena. 2001. K typologickému zařazení horňáckých kabátků. *Národopisná revue* 11, 1: 24–28.
- Jeřábková, Alena. 2011. Rubáš nebo rubáč? Otazníky kolem geneze ženského spodního šatu. In: Křížová, Alena a kol.: *Archaické jevy tradiční kultury na Moravě*. Brno: Masarykova univerzita: 75–88.
- Jeřábková, Alena. 2014. Šuby na Valašsku v kontextu středoevropského oděvu. In: Jeřábková, Alena: *Lidová oděvní kultura. Příspěvky k ikonografii, typologii a metodologii*. Brno: Masarykova univerzita: 151–170.
- Jeřábková, Alena – Jeřábek, Richard. 1998. Moravské lidové kroje v grafickém díle V. G. Kiningera z počátku 19. století. *Folia ethnographica* 32: 45–55.
- Klímová Dagmar. 1960. *Lidové podání s historickou tematikou v horňácké obci Javorníku*. Kandidátská disertace. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku. Rukopis práce.
- Klvaňa, Josef. 1894. O lidových krojích na moravském Slovensku. *Český lid* 3, 5: 421–482.
- Klvaňa, Josef. 1923. Lidový kroj na moravském Slovensku. In: Niederle, Lubor (ed.): *Moravské Slovensko*. Sv. 1. díl 1. Praha: Národopisné muzeum československé: 97–252.
- Kondrová, Marta. 2024. *Kožichy na Slovácku*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum v Uherském Hradišti.

- Křížová, Alena – Šimša, Martin. 2012. *Lidový oděv na Moravě a ve Slezsku I. Ikonografické prameny do roku 1850*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury.
- Nesrstová, Martina. 1989. *Diferenční slovní zásoba nářečí Javorníka (strava, odívání, dům, domácnost, dvůr)*. Diplomová práce. Brno: Filozofická fakulta J.E. Purkyně v Brně. Rukopis práce.
- Pajer, Jiří. 2010. *Joža Uprka. Reprodukované malířské dílo*. Strážnice: Etnos
- Pavlík, Vladimír. 2017. *Žápisky z Horňácka na přelomu z 19. do 20. století*. Boskovice: Albert.
- Pavlinec, Štěpán. 1938. Farář Jaromír Stehlík z Javorníka. *Český bratr. Časopis českobratrské církve evangelické* 15, 2, 1. února 1938: 36–39
- Pastoureau, Michel. 2000. *Modrá. Dějiny jedné barvy*. Praha: Argo.
- Pešek, Josef. 1960. Valchovnictví v Nové Lhotě. *Slovácko* 3: 90–92.
- Pojezdný, Karel. 1913. List z Javorníka. In: *Vídeňský deník* 7, 102, 4. 5. 1913. Citováno podle: *Javornický farář Jaromír Stehlík a jeho doba. Sborník dokumentů z archivu farního sboru ČCE v Javorníku nad Veličkou*. 2019. Javorník: Sbor Českobratrské církve evangelické: 15–17. [2025-01-02]. Dostupné z: <https://cce-javornik.estranky.cz/file/661/stehlik-sbornik-v.5-web.pdf>.
- Rychnová, Dagmar. 1954a. Ukládání šatu na Horňácku. *Věci a lidé* 6: 233–249.
- Rychnová Dagmar. 1954b. Ustýlání na Horňácku. *Věci a lidé* 7–8: 307–323.
- Šimša, Martin. 2014. *Lidový oděv na Moravě*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury.
- Šimša, Martin. 2021. Geneze ženského sukňového a košilového oděvu na moravsko-slovenském pomezí a jeho středoevropský kontext. *Slovenský národopis* 69, 1: 30–60. <https://doi.org/10.2478/se-2021-0003>
- Štefková, Marta. 1985. Ludový odev. In: Dugáček, Michal – Gálik, Jan (eds.): *Myjava*. Bratislava: Obzor: 375–383.
- Todt, Stanislav. 1941. Slovácká krojová krása v zimě. *Lidová tvorba* 2, 1: 10–12.
- Todt, Stanislav. 1944. Javornický farář Jaromír Stehlík. *Uprkův kraj* 3, 10: 4–7.
- Úlehla, Vladimír. 1949. *Živá píseň*. Praha: Fr. Borový.